

Köznév és személynév határán (98 Benedek Elek-mese névanyagának vizsgálata)

Nem nyelvészeti bevezető

Ha népmesék névanyagát akarjuk vizsgálni – vagy bármely más szempontból fogunk hozzá elemzésükhöz – mindenekelőtt a műfaj sajátos helyzetével: mítoszi eredetével kell tisztában legyünk. Ennek a dolgozatnak éppen az a célja, hogy a mitikus gondolkodásmód tükröződését figyelje meg egy olyan, a népmesék egészének kutatásához képest részproblémának tekinthető kérdésben, mint a névhasználat. A varázsmese mitikus eredete VLADIMIR PROPP morfológiai kutatásai óta ugyan vitatott, de elfogadott ténye a néprajz tudományának¹. Az általunk vizsgálandó meseanyag azonban nemcsak úgynevezett varázsmesékből áll, hanem anekdotikus, tréfás mesék is szerepelnek benne. Az elemzés egy mellékszálaként azt is megfigyelhetjük majd, milyen eltérés mutatkozik a két mesetípus között a névhasználat szempontjából. A mítoszi eredet kérdéséhez visszatérve, ez a tény megmutatkozik a nevek használatában is. LOTMAN és USZPENSZKIJ egy, a mítosz és a nyelv, illetve a név használatáról szóló tanulmányukban² a mitológikus és a nem-mitológikus tudatot hasonlítják össze, és a nem-mitológikus tudat „többnyelvűségével” szembeállítják a mitológikus tudat „egynyelvűségét”, azaz a benne megjelenő objektumok egyediségét, egyenrangúságát (vagyis a logikai hierarchia hiányát), és tagolatlanságát, „jelszerűtlenségét”. Mindent összevéve a mitikus tudat „aszemiotikus” voltát, amelyben a személynév tulajdonképpen a nem-mitikus nyelvhasználat jelének felel meg. LOTMAN és USZPENSZKIJ arra a megállapításra jutnak következtetéseikben, hogy „a személynevek általános jelentése mint végső absztrakció a mítoszban ölt testet”³.

Természetesen ez csak hipotézis, mint ahogy nekünk sem szabad megfeledkeznünk arról a tényről, hogy a vizsgálandó mesék nem mítoszok, és a szereplők és neveik éppen a mese változékonyabb rétegébe tartoznak. A mitikus eredet mellett azonban még egy kérdést kell tisztáznunk, mielőtt belevágunk a nevek vizsgálatába: a gyermeki gondolkodásmód és a mese, illetve a mítosz kapcsolatát. A már idézett tanulmányban LOTMAN és USZPENSZKIJ is párhuzamot von a gyermeki és a mitikus gondolkodásmód közt, és a hasonlóságot a következőkben látja: „A nyelv minden egyes szavának személynévként való felfogása, a megismerésnek a megnevezés műveletével való azonosítása, a tér és

¹ V. J. PROPP, A mese morfológiája. Gondolat, Bp., 1975.

² LOTMAN-USZPENSZKIJ, Mítosz – név – kultúra: Kultúra és közösség, 1988./1: 3–20

³ u. o., 6.

az idő sajátos átélése”¹. Minket természetesen az első két megállapítás érdekel, és ezt a gyermeklélektan oldaláról is alátámasztja JEAN PIAGET megállapítása, aki a (gyermeki) szimbolikus gondolkodásmód egyik jellemzőjének tartja, hogy „a nevek magukba a dolgokba helyeződnek bele”².

Összefoglalva a következő elméleti alapvetésből indulhatunk ki: nem csoda, ha a mesékben olyan nehéz határt vonni a köznév és a személynév között. Hiszen bizonyos fókig éppen a kettő elválása (sőt, ha LOTMAN és USZPENSZKIJ hipotéziséből indulunk ki, akkor a köznevek kiválása) e l ő t t i állapotot tükrözik, még akkor is, ha sok átalakuláson mentek át, és a szóbeliség következtében nagyon érzékenyen reagálhattak a közönség gondolkodásmódjának, életmódjának változására.

Vizsgálati szempontok

Mire kell tekintettel lennünk a mesenevek átmenetiségének vizsgálatakor? Először is egy dolgot le kell szögeznünk, azt, hogy mire n e m kell tekintettel lennünk: a helyesírásra. A szóbeliség következtében a kis- és nagybetűs írásmód nem mérvadó, gyakorlatilag minden kiadásban változó. A vizsgálat fő kérdése az, hogy mennyire tekinthető tulajdonnévnek az egyes szereplők megnevezése. Ebben elég kevés szempont áll rendelkezésünkre, mégpedig a következő okokból:

Mindenekelőtt a nevek motiváltsága miatt: a népmese nagyon sok esetben a nevek keletkezésének, eredetének kérdésére világít rá. Nemcsak olyan nyilvánvaló esetekben, mint a *Többsincs királyfi*, ahol a történet azzal kezdődik, hogy a király olyan nevet keres, amilyen nincs több a világon, azaz a név eredetisége hangsúlyozódik. Azért is, mert a népmesei nevek sokkal nagyobb mértékben motiváltak, mint a hétköznapiak. Ez összefüggésben áll a tündérmesében oly fontos attribútumok kérdésével is.

A második gondot okozó tényező a mese tipizáló és általánosító jellege, ami már-már kérdésessé teszi még az olyan egyértelműen személynévnek számító nevek hovatartozását is, mint a *János*.

Tekintettel kell lennünk ezen kívül arra is, hogy a köznév, vagy melléknév stb., amiből a szereplő elnevezése ered, mennyire egyedi (ez a szempont megint az attribútumok kérdésével áll összeköttetésben).

Ezen kívül, immár az így létrejött csoportokon belül érdemes megfigyelni a különböző morfológiai felépítésű névtípusokat és azok megalkotásának módját, gyakoriságát. Illetve az se mellékes szempont, hogy milyen szereplőtípusok milyen jellegű nevet viselnek.

¹ u. o., 7.

² JEAN PIAGET, Szimbólumképzés a gyerekkorban. Gondolat, Bp., 1978. 427.

Fokozatok a személynév és a köznév között

Egyértelműen személynévnek három nagyobb névcsoportot tekintettem. Először is azokat az egyelemű neveket, ahol a név egy valódi személynévvel egyezik. Aztán azokat a főként szintén egyelemű neveket, amelyeket összefoglalóan fantázianévnek tituláltam. Ezek alakjára, eredetére még ki fogok térni. Végül azokat a kételemű (többelemű) neveket, ahol egy létező személynévhez a ragadványnevek mintájára járul egy-egy jelző vagy köznév.

Az átmeneti típus csoportjai sokkal szerteágazóbbak. Ide tartoznak a megszemélyesített egyedi jelenségek, a tipikus meseszereplők egy- vagy kételemű nevei; tulajdonképpen alakilag azonos csoport a kételemű meseszereplőnévvel a tulajdonnevet nem tartalmazó jelzős, személynévként használt szerkezet.

Végül meg kell említenünk egyes, végeredményben köznévi szerkezeteket, amelyeket a mese megnevezésre, identifikációra használ, mégpedig egyrészt alakjuk változatlansága miatt, másrészt azért, mert nem egyszer a főhős is csak ilyen „nevet” visel.

Ez a felsorolás – azon kívül, hogy egyelőre az alcsoportok még nincsenek módszeresen elkülönítve egymástól – máris rámutat a vállalkozás nehéz pontjaira: miért tekinthetjük inkább tulajdonnévnek a *Hétfejű sárkány*-t, mint a *szegény ember*-t; vagy lehet-e nyelvészeti szempontból különbséget tenni e három itt következő megnevezés között: *Hold*, *Boszorkány* és *király* – pedig a különbség egyértelműen érzékelhető.

Mielőtt belefognék az egyes csoportok részletes taglalásába, lássuk ezen típusok számszerű előfordulását az egyes mesékben. Mivel nehéz határvonalat húzni közöttük, ezért azt vizsgáltam, hogy a 98 BENEDEK ELEK meséből hányban fordul elő egyáltalán ilyen vagy olyan típusú név. Azért is ezt a módszert találtam a legcélravezetőbbnek, mert így előre nem kellett különbséget tennem fő- és mellékszereplők nevei közt. Ezek szerint általam egyértelműen a tulajdonnevek közé sorolt név a 98-ból 47 esetben szerepelt. Átmeneti típus 71-ben (itt már bizonytalanabb a helyzet, hiszen vannak olyan nevek, amelyekről nehezen eldönthető, hogy ebbe a csoportba sorolhatók-e vagy a köznévibe). Az identifikáló funkciójú köznevek 98-ból 88 mesében fordultak elő, és nincs kizárva, hogy egy kevésbé szigorúan számoló dolgozatíró a fennmaradó tizben is talált volna néhányat.

A megnevezésre szolgáló szavak és szó szerkezetek típusainak vizsgálata

1. Az egyértelmű személynevek

A személynevek közül legtöbbször a gyakori férfinevekkel, azoknak is becézett formájával találkozunk: *Jancsi*, *Pista*, *Palkó*, *Gyurika*. Természetesen előfordulnak nem becézett formák is: *Pál*, *János*, *Dániel*. A becézett forma azért

olyan gyakori, mert sokszor a legkisebb, leggyengébb, illetve az annak tartott főhős viseli a nevet. Mellékszereplőnek a 98-ból mindössze egyben van ilyen neve, de ez is kilóg a sorból. A *Habakuk* nevet valószínűleg furcsa hangzása miatt kaphatta egy szolga, ez pedig a fantázianevekkel rokonítja az elnevezést, nem lelhető fel benne az a tipizáló, illetve a hétköznapi világhoz való közelítési szándék, mint a főhősök neveinél. Az is érdekes tény, hogy csak egy mesében kapnak női szereplők egyelemű személynév (*Terka, Boriska*). Ez a mese azonban nem varázsmesei királyságokban játszódik, nem a fele királyság elnyerésével és házassággal végződik, hanem két kötet legtöbb történetétől eltérően kezdetleges tanmese, amelyben a főszerepeket játssza a két lány. Összesen 18 mesében fordul elő egyelemű személynév.

Ezzel a típussal rokon a kételemű személynév. Ezekben az esetekben a hétköznapi személynévhez ragadványnévhez hasonló kiegészítés járul. Morfológiailag vezetéknev-keresztnev felépítésűek ezek, csakhogy az elnevezés motivációja mindig jelenlévő. A kiegészítés utalhat tulajdonságra: *Vas Laci, Kolontos Bandi, Szép Miklós, Szekfűhajú János*; ritkábban foglalkozásra: *Molnár Ferkó, Kondás Jankó*; a születés körülményeire: *Vizi Péter és Vizi Pál*; vagy a szereplő mibenlétére: *Tündér Ilona, Tirpe-törpe Gyurka*. Ilyen nevet a két utóbbi kivétellel főhősök viselnek. *Tündér Ilonán* kívül – noha ritkábban mint a férfiak – női szereplők is viselhetnek ilyen nevet: *Hammas Jutka, Világszép Ilonka*. Ilyen névtípus 19 mesében fordul elő.

A keresztnév + kiegészítőnév felépítésű elnevezések közt külön kis csoportot alkot a mindössze három mesében előforduló értelmezős szerkezet: *Ambrus királyfi, Salamon és Absolon király, illetve Tamás kocsis*. Ezeket ugyan már az átmeneti csoportba is sorolhatnánk, vagy az egyelemű nevek közé, csakhogy a keresztnév sose szerepel értelmezője nélkül, vagyis a megnevezés csak így teljes, érvényes. Érdekes, hogy a négy névből három esetben maga a keresztnév is eltér a mesékben szokványos utónevektől. A bibliai *Salamon* és *Absolon* használatára talán némi fényt deríthet az, hogy ugyanebben a mesében (a *Többsincs királyfi*ben) szerepel az ugyancsak kivételt képező *Habakuk* nevű szolga is – nyilván van valamilyen, a mese körén kívül eső történeti oka a három ószövetségi név közös előfordulásának.

Végül a fantázianevek következnek. Két alapvető csoportra oszthatjuk őket: motiváltakra és motiválatlanokra (illetve elhomályosult motivációjúakra). A motivált nevek egy jellegzetes csoportját alkotják a különleges képességekkel rendelkező emberek és állatok nevei: *Világonátallató, Mindenttudó, Földneheze, Kőmorzsoló, Messzehalló, Hegynél nehezebb, Villámgyors, Jól találó, Fűvő*. Ezek a szereplők sose főhősök, mégis jelentős funkcióval rendelkező jellegzetes

mesefigurák: segítőtársak¹. Szintén tulajdonságra, képességre utalnak a következő nevek: *Szélike* (királykisasszony), *Hamupipőke* (királyfi), *Nemtudomka*, *Aranyvirág*. Csakhogy ezek mind főszereplők: a nevük felépítése is különbözik a korábbiaktól, és a ragadványnevek jellegzetességeit viselik magukon. A motivált fantázianevek közé tartoznak még a különleges eredetre és az egyediségre utaló nevek is, mint a *Gyöngyike* és a *Többsincs* (királyfi). Ezeken kívül előfordulhatnak itt is mibenlétre utaló nevek: *Kecskebakk*; funkciót jelölő nevek: *Szerencsének szerencséje*, *Világvámja*. Mindezek motivációjáról szó lesz még az attribútumok kapcsán.

A motiválatlan nevek játékosak: *Haj-haj* (király), *Prücsök*; vagy egyediségre törekvők: *Pihári*, *Nyika*. Itt kell említést tenni (noha természetesen nem fantázianevek) az elhomályosult motivációjú nevekről, mivel az itt vizsgált csoportok közül csak ez és az élő keresztnemeké viseli el a motiváció hiányát. Ilyen a *Jankalovics* és a *Durumó* (az ördög).

A fantázianevek egyik fő jellegzetessége felépítésük változatossága: csak nagyon kevés köztük a névszerű hangzású – funkciójuk mégis egyértelmű tulajdonneveknek mutatja őket. A bennünk élő tulajdonnév-sémától való eltérést a gyakran túl erős motiváción kívül a szófaji szempontból szokatlan eredet okozza. A különleges segítőtársak nevei közt van igeneves szerkezet, szóösszetétellel súlyosbítva (*Világóatallató* stb.). Ugyanitt találunk fokozott melléknévi alakot is: *Hegynél nehezebb* (ez már nem bírja el a szóösszetételt). A főszereplők nevei sem kevésbé változatosak: kicsinyítőképzős köznévi, szóösszetétel és mondatból lett személynév egyaránt előfordul köztük (*Szélike* – *Aranyvirág* – *Nemtudomka*). A mellékszereplők közt a már említett típusokon kívül találunk indulatszóból és birtokos jelzős szerkezetből lett nevet is (*Haj-haj* – *Szerencsének szerencséje*). Ha ezeken kívül a fantázianevek közé soroljuk a két elhomályosult motivációjú nevünket is, akkor összesen 18 mesében találkozunk ezzel a típussal.

2.1 Átmeneti típusok (egyeleműek)

Az átmeneti típusokat nyissuk egy egyértelműen behatárolható csoporttal, a megszélyesített egyedi jelenségek neveivel: *Hold*, *Nap*, *Szél*, *Éjjél*, *Hajnal*. Ez a típus (nyolc mese) gyakorlatilag nem is okozna gondot, sőt, akár az egyértelmű tulajdonnevek közé is sorolhatnánk őket, ha nem érintkeznének két ponton is egy-egy másik típussal. Egyrésről a megszélyesítés révén a mesében fellépő állatszereplők neveivel (ezek csak a legritkább esetben mutattak

¹ Mivel a továbbiakban sokszor fogok hivatkozni rá, leírom a PROPP által elkülönített szereplőtípusokat. A főhősön és a főhősnőn kívül (ez utóbbi PROPPnál „cárkisasszonyként” szerepel, ennek magyar megfelelője a királykisasszony): az „ellenfél”, az „adományozó”, a „segítőtárs”, a „cárkisasszony apja”, az „útnak indító”, és az „álhős”. Részletesebben lásd: i. m., 113–119.

tulajdonnévszerű jellegzetességeket), másrészt egyediségük miatt a tipikus, csodás mesealakokkal.

Lássuk előbb az állatneveket. Ez az első olyan eset, ahol meg kell különböztetnünk az anekdotikus tanmeséket és a varázsmeséket. Igazi állatmesék ugyanis csak az előbbiek közt fordulnak elő, ezekben a *farkas*, a *róka*, a *medve* (és velük egy sorban az ember) főszereplő. A varázsmesékben az állatok általában a főhős segítői (jellegzetes ebből a szempontból a sokatmondó című *Háromvadas királyfi*, ahol *farkas*, *oroszlán* és *medve* szerepel, de máshol *egér*, *kígyó*, *hangya* és *hal* is előfordul). Tovább bonyolítják a helyzetet az állatból főhőssé vagy királykisasszonnyá változó szereplők. Itt azonban még egyértelmű közneveket használnak, csak a pillanatnyi funkciójuk kétséges. Más a helyzet a mesebeli, kitalált állatok esetében, mint a *griff*, a *táltos* vagy a *sárkány*, mivel ezekben az esetekben még azt is nehéz eldönteni (a használat ingadozik), hogy fajta vagy egyedi, identifikáló nevekről van szó. Ezeket mind egy kalap alá véve összesen 21 mesében találkozunk állatnévvel.

Az utóbbi állatcsoport a tipikus mesefigurák egy alkategóriájának is tekinthető. Ezek a csodás erejű, alakú, méretű, illetve képességű lények: *tündérek*, *boszorkányok*, *óriások*, *törpék*, *sárkányok*, ritkábban *ördögök*, *lidércek*. Ezeknél is az előzőhöz hasonló gond merül fel: hol identifikáló névként, hol köznévként találkozunk e lények nevével. Ez természetesen összefüggésben áll az adott figurának a mesében játszott szerepével, és azzal, hogy csoportosan vagy egyénileg jelenik meg. Ezek a lények azonban ritkán viselnek egyelemű nevet vagy megnevezést – ez pedig már egy újabb szerteágazó problémával, az attribútumok problémájával áll összeköttetésben.

2.2 Átmeneti típusok (több eleműek)

Már hangzásra is sokkal tulajdonnévszerűbbek az ilyen elnevezések, mint a *Hétfejű sárkány*, a *Vasorrú bába*. Csakhogy itt befolyásol bennünket a jelző egyedisége és a lény mesebelisége. Vajon mennyire tekinthető személynévnek a különleges jelzőjű de nem csodás *Erdőzöldítő Mezővirágoztató királykisasszony*, a *Háromvadas királyfi* vagy a *Világszép Nádszál kisasszony*; és fordítva, a hétköznapi jelzőjű mesebeli lény: a *Vén Banya*, a *Gonosz Boszorkány*? Érdemes ezeket a jelzőket összevetni azzal, amit VLAMGYIMIR PROPP mond a attribútumok kérdéséről: „A szereplők attribútumainak rendszerezéséhez elég három fő rubrika. Ezek a következőket tartalmazzák: a szereplő külsejét és nevét, színrelépésének sajátosságait és lakhelyét.”¹ Nem csoda, hogy PROPP a külsőt említi a névvel egy rubrikában: sokszor a név magában foglalja, mint az előbbiekben említett esetek nagy részében. Eszerint attribútumnak tekinthetjük az olyan hétköznapi jelzőt is egy közszó mellett, mint az *ősz öregember*, a *vén*

¹ i. m., 125

boszorkány, vagy a *sánta sas*, ha az egy jellegzetes meseszereplő (itt: eligazító, ellenfél vagy akadályozó) megjelölésére szolgál. Kétséges viszont a belső tulajdonságokat tükröző jelző besorolása, mint a gonosz, ördögös stb. Ezek szerint viszont a *kicsi királyfi* és a *kicsi királykisasszony* is ebbe a csoportba tartozik. Már csak az a kérdés, tulajdonnévnek tekinthetjük-e ezeket a jelzős összetételeket. Erre – a bevezető fényében – azt mondhatjuk, hogy ezt a kérdést nincs értelme eldönteni: ezek a nevek a varázsmese legősibb rétegéből származnak, a személynév és a köznévkülönülése előtti időből. Ezt tükrözi az is, hogy zömében a mesebeli lények neveiként találkozunk velük. A többiit egyszerűen jelzős köznévként érezzük (*kicsi királyfi* stb.). Ezek az attribútumos szerkezetek, ha az utóbbiakat is összeszámoljuk, 47 mesében szerepelnek. (Ennél sokkal többel találkozunk, hiszen az *öreg ember* lehet csak *öreg*; illetve a fantázianevek egy csoportját is ide sorolhatjuk. Egy ilyen összeszámlálás után azonban nagyon bizonytalan, szubjektív végeredményre jutnánk.)

Ezzel azonban még nem pipáltuk ki a jelzős szerkezeteket: sok esetben szerepelnek egyszerű megkülönböztető jelzők, mint *Fekete király*, *Veres vitéz*, *Napmenti királykisasszony*, *Északi király*, *Arany-*, *Ezüst-*, *Réz*lány (ezzel rokon, de inkább az előző csoportba sorolható az *Aranyhajú* stb. *királylány*). Ezek a megkülönböztetésen kívül csak csekély jelentéssel bírnak: a *Veres vitéz* és a *Fekete király* általában negatív szereplő, ellentétben a *Zöld* és *Fehér* társaikkal; az *arany*, *ezüst* és *réz* mindig hierarchiát fejez ki. Ezzel rokon, de motiváltabb a birtokos jelzős szerkezetek családja: *Tündérország királya*, *Sárkányország királya*, aztán *Egerek királya*, *Varjak királya* – ezek az „alattvalókról” tudósítanak (illetve a király mibenlétéről). Ritkább az országra utaló jelentés: *Jégország királya*. Persze – azon kívül, amit már oly sokszor elismételtem, hogy ezek a megnevezések a név helyett szerepelnek – nehéz lenne őket személynévnek minősíteni. A birtokos jelzők azonban sokszor becserélhetők minőségjelzőkre: *Törpeország királya* vagy *Törpekirály* és így tovább. Ilyen szerkezet 26 mesében fordul elő.

3. A megnevezésre használt köznevek és közneves szerkezetek két esetben érdekesek. Egyrészt a nem attribútumos szerkezettel jelölt szereplők esetében, mint a *szegény ember*, az *özvegy asszony*. Másrészt az anekdotikus mesékben, ahol legtöbbször típusokat neveznek meg: *diák*, *bíró*, *vénasszony*, *katona*, *király*, *paraszt*, *grófné*. Ezekben a mesékben legtöbbször nem is szerepel más típusú megnevezés. Ide tartozik egyébként az állatnevek már említett csoportja, a tréfás, állatokat szerepeltető tanmesékből.

Tanulságok

Már a részletes elemzés közben is ki-kitértem arra a kérdésre, hogy mely szereplőtípus milyen nevet szokott kapni. Úgy tűnik nem is annyira az egyes típusok funkciói szerint oszlanak meg a nevek, hanem a szereplő csodátságától és központiségától függően. Ez azt jelenti, hogy a csodás lények, akik egyben fontos szerepet játszanak (segítőtársak vagy ellenfelek) őrzik a mesenevek legősibb rétegét, az attribútumukat a nevükben viselő réteget. Ez lehet egyelemű fantázianév vagy kételemű jelzős szerkezet. Minél kevésbé csodás és minél kisebb szerepet játszik ez a figura (hiába van morfológiailag jelentős funkciója: útnak indító, adományozó), annál inkább csúszik a neve a köznévi vagy a közszói szerkezet irányába. Ez érthető is, hiszen az *öreg király*, az *ősz öregember* a mai fül számára nem tulajdonnévszerűen hangzik, ugyanakkor ezek a szereplők nem játszanak olyan fontos szerepet, hogy újabb megkülönböztető nevet kapjanak (legfeljebb a leírásukban látszik a mesebeliség: a *vénseges-vén öregasszonynak* az orra a térdét veri stb.).

A hős névváltozásai pontosan ezt az utóbbi folyamatot tükrözik: a *legkisebb királyfi*, *legény* vagy *fiú* már annyira közszószerűen hangzik, hogy szükségessé vált a névadás. A *szegénylegények*, mint idealizált népi hősök, leginkább gyakori férfigekeresztneveket kaptak, sőt sokszor megkülönböztető ragadványneveket is, a névadó közösség névhasználatának mintájára. A *kicsi királyfi*k többször megőrizték névtelenségüket (hiszen már királyfiként is elég egyediek voltak), ha mégse, akkor gyakrabban kaptak ragadványnevet (ez legtöbbször még az attribútumok körébe sorolható) – ide tartoznak a fantázianevek is –, vagy egyszerűen motiválatlan megkülönböztető nevet. Ezek mellett azonban mindig ott marad – értelmezőként – a királyi titulus. (Hasonlóan járnak az öreg királyok is, csakhogy kisebb szerepük lévén ritkábban kapnak nevet, és ilyenkor legtöbbször országukról ismerszenek meg, vagy különösebb motiváció nélküli megkülönböztető jelzőt kapnak.)

A királykisasszonyok vagy a velük egyenértékű főhősnők fő attribútuma a szépség, nevükben is ezt viselik legtöbbször. Megkülönböztetésükre csak az egyre egyedibb, sokszor többtagú (alá- vagy mellérendelő) jelzős szerkezetek szolgálnak. Így lesz az „egyszerű” világszépből *Világszép Nádszál* vagy *Erdőzöldítő Mezővirágoztató királykisasszony*. Ritkábbak ugyan, de hasonló szándékot fejeznek ki az itt használt fantázianevek is. Jellegzetes királykisasszonyos jelző az *arany*, az *ezüst* és a *réz*, ami néha csak megkülönböztetésre szolgál, néha viszont a lányok hajával, ruhájával indokolja a mese. A szépség mellett a hovatartozás is attribútuma lehet egyes mesékben a királylánynak, ilyenkor ezt is tartalmazza a neve (mint a *Világszép Sárkány Rózsa* esetében). A megkülönböztetés ilyen sok formája mellett nem csoda, hogy csak ritkán volt szükség névadásra. A férfi szereplőkhöz hasonlóan ismert

keresztnevek még ragadványnévvel is inkább csak az „alacsonyabb származású” főhősnőknél fordulnak elő.

PAPP ÁGNES KLÁRA

Álnevek a „Beszélő”-ben

Mint az bizonyára mindenki előtt ismeretes, az 1981. októberétől kiadott Beszélő című folyóirat a rendszerváltozást megelőző évtized legolvasottabb, legjelentősebb ellenzéki lapja volt – a maga nemében egyeduralkodó. A „Beszélő” nem kért, – hiszen nem is kapott volna – lapengedélyt, illegálisan működő, úgynevezett szamizdat kiadvány volt, indulásakor kétezres példányszámmal. Magánlakásokon nyomták, magánemberek terjesztették baráti körben, ismerősök között.

Az alkotók az első számban előre bocsátották:

„A Beszélő szerkesztőségében nincsenek telexgépek, tudósítóit nem tudja újságírói igazolvánnyal a helyszínre küldeni. Csak akkor lesz miről beszélnie, ha olvasói a segítségére sietnek. Kérünk mindenkit, aki úgy gondolja, hogy közlésre érdemes hír birtokában van, keressen meg bennünket. Minden eset érdekel, amikor egy vagy több ember cselekvés közben jogait tartja szem előtt, nem azt, hogy feljebbvalói mit helyeselnek. Szívesen veszünk kész tudósítást, de szóbeli közlést is. Közlemények – mint a sajtóban szokás – megjelenhetnek a szerző nevével, álnéven vagy név nélkül.”

Az államhatalom – persze – nem nézte sem jószemmel, sem tétlenül a szamizdat-sajtó működését: házkutatások, lefoglalások, őrizetbe vételek sora kísérte a „Beszélő” történetét. Akik hasábjain cikket közöltek, bizony számíthattak a rendőri szervek érdeklődésére, a szankciók pedig (munkahelyről való elbocsátás, útlevel-bevonás, joggyakorlás korlátozása stb.) nem maradtak el. Ennek köszönhető, hogy – bár többen nem voltak hajlandók álnevet használni, vállalván nevüket és a következményeket – sokan név nélkül publikáltak. Az írások előtt, vagy után azonban rendszerint pseudonym-eket találunk.

Ezekkel foglalkozik rövid tanulmányunk. A kiindulási alap az 1981–89-es számokat tartalmazó „Beszélő”-összkiadás névmutatója volt, amely az álneveket és – kivételtől eltekintve a hozzájuk tartozó valódi neveket is tartalmazza. Munkám során két esetben módosult a jegyzék: kiderült, hogy ki áll az egyik – a névmutató által ismeretlennek tartott – álnév mögött, illetve egy valódinak hitt